

Els cavallers i religiosos de l'Orde de Montesa: dels Àustries als Borbó

Josep Cerdà i Ballester

Universitat de València

DATA DE PRESENTACIÓ: 12/11/2018; DATA D'ACCEPTACIÓ: 20/04/2019

RESUM

ENS PROPOSEM DESCRUIRE EL PERFIL SOCIAL DEL CAVALLER I RELIGIÓS DE L'ORDE DE MONTESA A PARTIR DE LA INCORPORACIÓ DEL MAESTRAT A LA CORONA, FENT INCIDÈNCIA ALS CANVIS HAGUTS EN LA INSTITUCIÓ A PARTIR DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ I EL DEVENIR POSTERIOR DE L'ORDE. TAMBÉ, S'OFERIRÀ LA NÒMINA DE TOTS AQUELLS MONTESIANS NATURALS DEL MAESTRAT QUE ACONSEGUIREN L'HÀBIT DURANT L'ÈPOCA MODERNA.

PARAULES CLAU: REGNE DE VALÈNCIA, MAESTRAT, ORDE DE MONTESA, NOBLESIA, CAVALLERS I RELIGIOSOS.

RESUMEN

PROPONEMOS DESCRIBIR EL PERFIL SOCIAL DEL CABALLERO Y RELIGIOSO DE LA ORDEN DE MONTESA A PARTIR DE LA INCORPORACIÓN DEL MAESTRAZGO A LA CORONA, HACIENDO INCIDENCIA EN LOS CAMBIOS HABIDOS EN LA INSTITUCIÓN A PARTIR DE LA GUERRA DE SUCESIÓN Y EL DEVENIR POSTERIOR DE LA ORDEN. TAMBIÉN, SE OFRECERÁ LA NÓMINA DE TODOS AQUELLOS MONTESIANOS NATURALES DEL MAESTRAT QUE CONSIGUIERON EL HÁBITO DURANTE LA ÉPOCA MODERNA.

PALABRAS CLAVE: REINO DE VALENCIA, MAESTRAZGO, ORDEN DE MONTESA, NOBLEZA, CABALLEROS Y RELIGIOSOS.

ABSTRACT

WE PROPOSE TO DESCRIBE THE SOCIAL PROFILE OF THE KNIGHT AND RELIGIOUS OF THE ORDER OF MONTESA FROM THE INCORPORATION OF THE MAESTRAZGO TO THE CROWN. WE FOCUS ON CHANGES IN THE INSTITUTION SINCE THE WAR OF SUCCESSION AND THE SUBSEQUENT DEVELOPMENT OF THE ORDER. ALSO, THE LIST OF ALL THOSE NATURAL MONTESIANOS FROM MAESTRAZGO WHO GOT THE HABIT WILL BE OFFERED.

KEYWORDS: KINGDOM OF VALENCIA, MAESTRAZGO, ORDER OF MONTESA, NOBILITY, KNIGHTS AND RELIGIOUS.

El 20 de març del 1592, va faltar a Barcelona el virrei de Catalunya i mestre de l'Orde de Montesa fra Pedro Luis Galcerán de Borja. Mentre es disposava el trasllat del seu cos a la col·legiata de Gandia –en contra del costum dels mestres anteriors de soterrar-se al castell-convent de Montesa–, el virrei de València, marquès d'Aytona, va enviar al castell un oïdor de l'Audiència a fi d'evitar que els montesians procediren a elegir nou mestre i exigir el compliment de la butlla d'incorporació de l'Orde a la Corona, lliurada pocs anys abans, el 1587, pel papa Sixte V. Alhora, el mateix virrei escriví a Madrid sol·licitant al rei Felipe II i al Consell d'Aragó la immediata presa de possessió de l'Orde.

El rei va delegar les seues funcions per incorporar Montesa en frey Juan Pacheco i frey Juan de Quintanilla, prior de *Nuestra Señora* a la ciutat de València, ambdós de l'Orde de Calatrava. L'acte simbòlic de possessió consistí en seure a la cadira que el mestre de Montesa tenia reservada al cor del Sacre Convent, al castell de dita vila, on efectivament, va seure frey Pacheco, representant al monarca cap a les dos del migdia del huit de desembre de 1592. A continuació, dèsset cavallers i vint-i-cinc religiosos de Montesa, abillats amb el mantell blanc amb la creu de sant Jordi, pròpia de l'Orde, juraren fidelitat a Sa Majestat, ritual que obrí el sotscomanador, fra Gaspar Granullés.

A l'endemà –nou de desembre–, els comissaris de Felipe II iniciaren la pressa de possessió del senyoriu començant per la vila de Montesa, per a continuar amb Vallada i la resta de viles i llocs, en aquest ordre: comanda de Perputxent, Sueca, Silla, Montroi, cases del Temple i església de Sant Jordi, a València; Carpesa, Borbotó, Moncada, Sant Mateu, la Salzadella, les Coves, Torre d'en Doménec, Vilanova, Alcalà de Xivert, lloc de Xivert, terme de Polpís, Benicarló, Vinaròs, Càlig, Cervera, la Jana, Traiguera, torre de Sant Jordi d'Alfama, Rossell, Canet, Xert i terme de la Barcella, Tírig, Albocàsser, la Seratella, la Torre d'en Besora, Ares, Benasal, Culla –amb les cases d'el Molinell–, Vistabella, Benafigos, Atzeneta, Vilafamés, Onda, els llocs d'Artesa i Tales, Borriana, i Ademuz i Castielfabib, on van arribar el dos de juny del 1593 finalitzant la pressa de possessió del senyoriu.

Des del vessant econòmic, el balanç que es podia oferir al rei de la Montesa incorporada sembla positiu: el senyoriu de l'Orde anava a suposar incrementar el reial patrimoni del Regne de València en

1. Retrat de frey Juan de Quintanilla. Detall del *Braç Eclesiàstic* (1592-93). Palau de la Generalitat, València.

una sisena part del seu valor total. Això suposava ser, després de l'arquebisbat de València, el senyoriu eclesiàstic més ric del país, amb prou més renda que el bisbat d'Oriola o el monestir de la Valldigna, aleshores el millor dotat del territori valencià. Això sí, fent les comparacions des de dins del Regne, doncs Montesa no podia competir, de moltes de les maneres, amb les ordres militars de Castella: a principis del s. XVII, per exemple, sols una comanda de l'Orde de Santiago, la de Socuéllamos, rendava més que la mensa magistral de Montesa. Tot i això, a mitjan segle XVI era Montesa el senyoriu més gran del Regne de València, tant en extensió –més de 3.000 km²– com en població –vora 37.000 habitants–.

Les rendes s'obtenien, en el moment de la incorporació, dels drets que posseïa sobre tretze comandes: Ademuz-Castelfabib, Alcalà, Ares, Benassal, Benicarló-Vinaròs, Borriana, les Coves, Culla i Atzeneta, Montroi, Onda, Perputxent, Silla i Vilafamés. A més, els pobles adscrits a la *mensa magistral*, en aquells moments (de sud a nord) Vallada, Montesa, Sueca, Moncada, Carpesa, Borbotó, Sant Mateu, Cervera, Traiguera, Càlig, la Jana, Canet, Xert i Rossell.

Per poder administrar l'Orde des de la Cort, i tenint present que Montesa s'havia incorporat a la Corona d'Aragó, aquesta passà a regir-se mitjançant el *Consejo Supremo de la Corona de Aragón*, en compte del *Consejo de las Órdenes Militares*. Com a més calia tindre hàbit de l'Orde per poder exercir-hi jurisdicció, es va crear el càrrec d'*assessor general*, que des d'aleshores ocuparia un membre del Consell d'Aragó necessàriament cavaller profès de Montesa. Tot i això, per

2. Retrat de fra Jaime Juan Falcó, I lloctinent general. Museu de Belles Arts de València.

3. Sepulcre de fra Diego de Covarrubias, I assessor general. Catedral de València.

exercir jurisdicció al Regne de València els furs hi exigien residència, per la qual cosa, va ser necessari crear un altre ofici, el de *lloctinent general de mestre* a la ciutat i Regne de València. Havia de ser cavaller de l'Orde, i en les seues mans residia no sols la jurisdicció temporal i espiritual, sinó també la contenciosa.

Finalment, visualitzant tota aquesta estructura, estaven els membres de l'Orde, els seus cavallers i frares. Alguns dels primers podrien ser, en un futur, comandadors o companyons, o simplement lluir la dignitat sense cap remuneració econòmica a càrrec de l'Orde. És a dir, sols uns pocs comptarien, al llarg de la seua vida, amb rendes de les 13 comandes. Altres, amb una mica de sort, podrien gaudir d'alguna de les *companyies* –o *panes y agua* en castellà–, 15 en total, que consistien en menudes porcions de renda (d'entre 25 i 100 lliures anuals) que s'extreien d'algunes de les comandes o de la mensa magistral.

Els religiosos es distribuïen en frares conventuals a Montesa (26 en total), titulars dels set priorats que, amb el temps assolí l'Orde –alguns, com Cervera, Vallada o Montesa adscrits a les parròquies locals–, i els rectors d'algunes de les parròquies del senyoriu, amb els anys i després de l'atorgament de la butlla anomenada *Aurea* –de 1604–, 26. A tot això caldria afegir els joves frares montesians que anaven a estudiar al col·legi de Sant Jordi, a València –entre quatre i huit–, i dues places de capellà d'honor a la Cort en representació de l'Orde de Montesa, cosa que suposava per als religiosos –i cobrint tots els càrrecs–, unes cinquanta places més o menys.

Quan Felipe II va prendre possessió, els requisits per a ingressar com a cavaller de l'Orde exigien, com en les ordes militars castellanques, haver superat les tradicionals proves de noblesa i de neteja de sang i oficis, unes normes que havien anat modificant-se i ampliant-se amb el temps i que havien arribat a establir-se el 1573, quan els frares de Calatrava frey Álvaro de Luna i frey Francisco Rades de Andrada, visitadors llavors de Montesa, van codificar-ne les següents:

«[que] fuere noble, generoso, hidalgo al modo y fuero de estos reinos, que se entiende que haya de ser hijodalgo de partes de padre y madre y agüelos varones de ambas partes;

[...] ha de ser cristiano viejo, limpio de toda raza y mezcla de judío, moro y confesso: de tal manera que no le toque en grado alguno, por muy remoto que sea;

[...] haya de ser nacido de legítimo matrimonio, como se requiere para tener el hábito de otras caballerías».

La majoria de requisits ja regien, de temps enrere, en altres ordes militars i també en Montesa en alguns aspectes concrets.

D'altra banda, al llarg del segle XVII, els capítols generals de les ordes castellanques aprovaren majors restriccions per a la concessió d'hàbits de cavaller, amb la qual cosa tancaren encara més les portes per accedir a les ordes. Montesa, en

canvi, hagué de mantindre les normes vigents, doncs qualsevol modificació al respecte sols podia aprovar-se mitjançant capítol general o document a l'efecte de la Santa Seu. L'absència de capítols de l'orde militar valenciana en l'època, que havien de celebrar-se necessàriament dins del Regne de València, impedí modificar la normativa sobre hàbits i dificultar-ne encara més l'accés. Van topetar en això la realitat foral del territori i la dels partidaris de dificultar les vies d'accés, amb la qual cosa, l'Orde de Montesa mantingué les seues peculiaritats, també en els hàbits, respecte de les seues «germanes» castellanues.

Els religiosos, en canvi, podien accedir-hi sense proves de noblesa –les de puresa de sang eren, però, indefugibles–, però això sí, se'ls feia un examen previ de coneixements i, segons els estatuts o *definiciones*, «ninguno sea admitido si no fuere razonable latino y supiere cantar canto llano», és a dir, havien de tindre nocions de llatí i, també, de cant gregorià.

Pel que fa a la valoració social que podia tindre l'hàbit de Montesa al segle XVI, podríem fer ús de les paraules adreçades pel duc de Gandia, Joan de Borja, al seu fill Francesc –després sant– el setembre de 1529:

«De la encomienda [...] [Ni] de Calatrava ni de Alcántara, pues sabes que de los dos hermanos que Dios te ha dejado, mientras fuere servido, a don Enrique tengo determinado de dalle la cruz de Montesa, que según en este Reino importa por ninguna otra se debe dejar”.

Tot i això, a l'altura del segle XVII, caldria tindre en compte, també, altres consideracions, com per exemple, el preu de l'hàbit montesià, més barat que els

4. Braç Eclesiàstic. Vicent Requena, 1592-93. Palau de la Generalitat, València.

de les ordes de Castella. Malgrat tot, és ben gràfic el mural del *Braç Eclesiàstic* pintat per Vicent Requena els anys 1592-93, on el mestre de Montesa –fra Pedro Luis Galcerán de Borja– ocupa el segon lloc, després de l'arquebisbe de València, però jeràrquicament per davant dels altres bisbes, abats i representants d'altres ordes militars.

Això sí, almenys en l'època, la noblesa valenciana continuava vestint majoritàriament l'hàbit autòcton, com demostren les dades amb què comptem relatives a una data concreta, 1624, on podem constatar la informació següent: dels 147 cavallers d'hàbit valencians que hi havia aleshores, 71 –el 48%–, van ingressar en l'Orde de Montesa, mentre que la resta es repartien en altres quatre ordes: Santiago, on hi consten 30 cavallers –20% del total–; Calatrava 20 –13%–; Sant Joan de l'Hospital 17 –11%– i Alcántara 9 –6%–.

Els que ingressaren en Montesa al llarg del s. XVII fan un total de 322 hàbits, amb 237 –el 73%– de nascuts al Regne de València i 85 –el 27%– fora del territori valencià, tal com podem observar a la taula següent:

Lloc de naixement dels cavallers de Montesa valencians (1601-1701)

NATURALESA	Nº DE CAVALLERS PER LOCALITAT	%
Agullent, Albaida, Alcalà de Xivert, Aldaia, Alzira, Banyeres de Mariola, Benicarló, Cabdet (hui, Albacete) Campanar, Dénia, Elda, Gandia, Jérica, Moncofar, Montaverner, Murla, Olocau, Onda, Sant Pere, Segorbe, Vallés, Villahermosa del Río i Xixona	1	< 1 %
Olocau del Rei, Sant Mateu	2	< 1 %
Alcoi, Ontinyent	4	1 %
Castelló de la Plana, Morella	5	2 %
Orihuela	7	3 %
Elx	10	4 %
Alacant, Xàtiva	19	8 %
València	137	57 %
Total cavallers de Montesa valencians	237	*73 %

(*) Del total d'ingressos (322).

En classificar-los veiem immediatament el pes de la ciutat de València, d'on procedien 137 cavallers –el 57%–. A grandíssima distància trobem Xàtiva i Alacant, amb 19 cavallers de Montesa cadascuna –un 8% del total–. De la vila d'Elx van ingressar-ne 10, 7 d'Orihuela, 5 de Castelló de la Plana, altres 5 de Morella, i 4 d'Alcoi i Ontinyent. Altres, procedien de localitats diverses, centrant-nos en el senyoriu de Montesa, dos de Sant Mateu (Cristóbal Crespi de Valldaura i Andrés

Montserrat); un d'Alcalà de Xivert (Vicente Ebrí); un de Benicarló (José Borrás) i un altre d'Onda (José Pérez de Banyatos).

En atendre a variables que puguen explicar, almenys en part, l'origen social i/o l'adscripció socioprofessional dels cavallers, la majoria dels creuats de Montesa al llarg del s. XVII comptaven amb ascendents en l'Orde, en concret 183 –un 56%–. Altres, 168 –el 52%– tenien a la família ascendents en altres ordes militars, evidentment n'hi havia qui tenia parents en Montesa i en les altres ordes. 128, el 39%, havien exercit o exercien oficis en l'administració, mentre que sols 80, el 24%, procedia de famílies de barons, senyors i nobles amb títol. Finalment, un exigu 18% –59 cavallers en total–, venia de les files de l'exèrcit o comptava amb ascendents a la milícia.

Per situar els cavallers montesians en context, cal tindre en compte l'estructura jeràrquica de la societat valenciana de l'Antic Règim. Per damunt del que entenem genèricament com a poble pla s'incloïen, en sentit ascendent, els ciutadans, homes de paratge, generosos, donzells, cavallers (distints als d'ordes militars) i nobles. Els cavallers devien tindre privilegi específic per a ser-ho –que podia ser d'immemorial, hereditari o per concessió del rei–, obligatòriament havien d'estar armats cavallers pel rei o persona delegada a l'efecte, i podien transmetre la dignitat en herència. Excepte els *homes de paratge*, tots els anteriors participaven en les corts dins del braç militar i, a més, podien formar part dels governs municipals.

Els cavallers de les ordes militars, que a grans trets podríem equiparar amb l'altre tipus de cavallers esmentat, no podien, en canvi, participar als governs municipals i a les corts i tampoc transmetre l'hàbit en herència. Cada aspirant a cavaller d'hàbit havia de provar novament noblesa i puresa de sang d'acord amb els estatuts particulars de cada orde, un requisit, el de la sang, que no atorgaven els altres cavallerats i que fou cobejat per una societat, la del segle XVII, obsessionada cada cop més per la *limpieza de sangre*.

Els religiosos montesians del segle XVII, 177 en total, havien nascut quasi tots el 97%, al territori valencià. La procedència és diversa, de moltes localitats, la majoria, xicotetes, doncs sols 37 d'ells va nàixer a la ciutat de València. De pobles del senyoriu de l'Orde 60, el 33% dels ingressos, amb frares nascuts a Alcalà de Xivert, Ares del Maestrat, Atzeneta del Maestrat, Benassal, Benicarló, Canet lo Roig, Cervera del Maestrat, les Coves de Vinromà, Moncada, Montesa, Onda, la Salzadella, Sant Jordi del Maestrat, Sant Mateu, Silla, Vallada, Vilanova d'Alcolea, Vilar de Canes, Vinaròs, Vistabella del Maestrat i Xert. Podem visualitzar-ho millor doncs, a la taula següent:

Lloc de naixement dels religiosos de Montesa valencians (1603-1701)

NATURALESA	%
Alacant, Alberic, Aldaia, Alpuente, Ares del Maestrat, Bocairent, Burjassot, Cabanes, Cocentaina, el Grau, Forcall, Ibi, Jérica, la Font de la Figuera, la Vila Joiosa, les Coves de Vinromà, Mas dels Estellers, Moixent, Novelda, Ontinyent, Puçol, Segorbe, Torreblanca, Torrent, Vallibona, Vilanova d'Alcolea, Vilar de Canes	1 per localitat, (15%)
Ayora, Algemesí, Atzeneta del Maestrat, Benigànim, Canet lo Roig, Catí, Godella, l'Olleria, la Salzadella, Onda, Russafa, Silla, Vallada, Xixona	2 (16%)
Alzira, Benicarló, Carcaixent, Meliana, Vinaròs, Xert	3 (10%)
Alcalà de Xivert, Benassal, Morella, Vistabella del Maestrat	4 (9%)
Castelló de la Plana, Cervera del Maestrat, Moncada, Sant Mateu	5 (11%)
Canals, Xàtiva	6 (7%)
Enguera, Montesa	7 (8%)
València	37 (21%)
Total religiosos de Montesa valencians	172 (97%)

En atendre a llur procedència socioprofessional, l'aspecte més cridaner és la participació de les famílies dels candidats als governs locals i al tribunal del Sant Ofici, amb xifres que arriben en tots dos casos al 40% del total d'ingressos. Trenta-quatre d'ells, un 19%, van poder alegar, també, que tenien o havien tingut parents en l'Orde de Montesa, majoritàriament religiosos, cosa que demostra l'endogàmia practicada per moltes de les famílies de l'Antic Règim a fi de mantindre patrimonis i dignitats. Finalment, les famílies que gaudien del qualificatiu de ciutadà, generós o inclús noble són molt poques, només un 5%–10 dels candidats—, mentre que només cinc van poder mostrar ascendents en l'exèrcit.

En arribar el dia de Tots Sants de 1700, va faltar a Madrid el rei Carlos II, *Administrador Perpetuo* de l'Orde de Montesa per autoritat apostòlica. A l'endemà, l'assessor general Juan de la Torre s'adreçava al lloctinent general, comte de Cardona comunicant-li el traspàs del monarca, el nomenament del seu successor en el duc d'Anjou i el de la Junta que assumiria el govern fins l'arribada del nou rei. Una vegada proclamat Felipe V «entró en el gobierno de ella [l'Orde] en 24 de noviembre del año 1700».

Pocs anys després esclatà la Guerra de Successió, i el 29 de juny de 1707 s'aboliren els furs d'Aragó i València. Què va passar en l'Orde de Montesa? Des d'un recompte de cavallers i religiosos de 1697, en que es va xifrar el total de

5. Cavallers de les Ordes de Calatrava, Montesa, Santiago i Alcántara. Manuel de la Cruz, 1777.

membres en 88, sabem que almenys 22 cavallers es declararen partidaris de Felipe V, mentre que altres 12 es decantaren en favor de l'arxiduc Carles d'Àustria. En canvi, és significativa l'opció de molts dels religiosos, partidaris declarats de l'Àustria: 23 front a 11 que decidiren en favor dels Borbó.

D'altra banda, una vegada abolits els furs i el Consell d'Aragó, Montesa passà a ser administrada a través del *Real Consejo de las Órdenes Militares*. El lloctinent general, figura clau en època foral, anà poc a poc perdent les seues atribucions al llarg del segle XVIII, fins al punt que la majoria de les de caràcter espiritual passaren progressivament al prior del Sacre Convent de Montesa.

En fixar-nos en els que ingressaren en l'Orde al llarg del segle, es fa palesa la falta de cavallers: si en tot el XVII van entrar-ne 322, a la centúria següent (fins a 1808) sols ho feren un total de 168.

Durant la primera meitat de segle, els qui van ocupar les comandes de l'Orde van continuar sent, majoritàriament, cavallers valencians. Fins a la mort de Fernando VI en 1759 van creuar-se de Montesa un total de 77 candidats, 57 (el 74%) valencians, i la resta –20–, nascuts fora del territori. Molts d'ells descendien de cavallers anteriors, evidentment de provada fidelitat a la nova dinastia borbònica, amb la particularitat que ara, en aquest període, disminueixen els qui ocuparen càrrecs en l'administració, augmenta el nombre de nobles i barons, i, sobretot, militars: fins a un 41%, quan al segle XVII els membres de l'exèrcit suposaven sols el 18%. Entre els militars hi ha representants dels distints nivells de l'escalfó castrense: «coronel, capitán, teniente, mariscal de campo, brigadier, guardia

de corps, cadete...»; el grup més abundant el formen els qui tenen grau de capità o coronel.

Vint-i-sis cavallers –el 33%– d'ingressos, exerciren càrrecs en l'administració: a l'Audiència trobem la presència dels montesians Andrés Alonso de Angulo, marquès d'Angulo i lloctinent general de l'Orde (1756), i els germans Andrés i Vicente Monserrat, lloctinent (1717) i assessor general (1706) respectivament.

La Nova Planta va permetre l'accés a les regidories –en època foral, recordem, prohibides als cavallers d'hàbit–, amb la qual cosa set cavallers de Montesa exerciren als ajuntaments de València i Alacant.

Fora de la Península, tres cavallers de Montesa assumiren la responsabilitat de virrei: Joaquín Monserrat (México), José de Solís (Nueva Granada) i Jacobo Eustaquio de la Viesville (Sicília).

Finalment, i pel que fa als nobles amb títol, lluiaren la creu de Montesa huit barons o senyors de vassalls (barons de Finestrat, la Pobla Tornesa, San Petrillo, Valdeolivos i Vallvert; senyors d'Almiserà, Estubeny i la Pobla Llarga); nou comtes (d'Albalat –dos–; Berbedel, Faura –dos–; la Villanueva, Parcent, Sayve, del Real); sis marquesos (d'Angulo, Cruïlles, la Romana –dos–; Mirasol, Nules i San José); i dos ducs (Lécera i Gandia).

Encara que en estudi, la segona meitat del segle –regnats de Carlos III i Carlos IV, fins a 1808–, va comptar amb 91 nous cavallers de Montesa. La tendència seria l'anunciada en l'etapa immediatament anterior: menys hàbits i comandes per a valencians, presència cada cop més important de candidats vinculats a l'exèrcit i, a finals de segle i en particular a partir del huit-cents, un grup singular: el d'americans d'origen burgés relacionats, alguns d'ells, amb el comerç del sucre, amb 10 cavallers de Montesa que van nàixer a La Habana (3), Perú (3), México (2), Venezuela (1) i Guatemala (1).

Nous temps i nous projectes de la dinastia borbònica també per a les ordes militars tradicionals: recordem només que Carlos III fundarà la seua orde... i la dotarà precissament amb rendes de les ordes medievals de Santiago, Calatrava, Alcántara i Montesa, rendes que també gaudiren institucions alienes a les ordes, com per exemple el *Colegio de Niñas del Amparo* de Madrid, o alguns dels infants de la casa reial: sols l'infante don Luis Antonio de Borbón –fill de Felipe V i Isabel de Farnesio–, gaudí de les rendes de quatre comandes de Montesa: la de les Coves –Major–, Alcalà de Xivert, Perputxent i Silla.

Pel que fa als religiosos, el número es va mantindre de forma aproximada: 177 al segle XVII front als 151 al llarg del Segle de les Llums –fins a 1808–, és a dir, 26 menys, doncs calgué amortitzar algunes places de frares per a sufragar, en part, les obres de construcció del nou convent de Montesa a les cases del Temple de la ciutat de València.

Tots, excepte cinc d'ells, van nàixer a l'antic Regne de València, 40 d'ells –el 26%–, en pobles que pertanyien al senyoriu de l'Orde: un a Canet lo Roig, la

Jana, la Salzadella, Sant Jordi del Maestrat i Silla; dos a Alcalà de Xivert, Beniar-rés, Sant Mateu, Vallada i Vilafamés; tres a Ares del Maestrat i Benassal; quatre a Montesa i Vinaròs; cinc a Benicarló, i sis a Onda.

En analitzar les seues famílies des de l'origen socioprofessional, abunden els qui tenien o havien tingut parents que ocupaven càrrecs municipals, amb un 77% per al període estudiat. Disminueixen amb força respecte del segle anterior les famílies vinculades amb el Sant Ofici, augmenten les qui tenien parents en l'Orde de Montesa –tots ells clergues–, en altres ordes militars, en l'exèrcit, i les que podien gaudir del qualificatiu de nobles, generosos o ciutadans. En resum, els religiosos de l'Orde procedeixen doncs, en gran part, de famílies benestants.

1748 podria definir-se com l'any de la catàstrofe. En efecte, el 23 de març d'aquell any, amb una forta rèplica el dos d'abril, es produí un terratrèmol a Montesa que, a banda d'enfonsar el castell-convent, ocasionà la mort de 16 fra-res de l'Orde i altres sis víctimes dedicades a servicis i treballs domèstics. Només van sobreviure al sisme nou persones: quatre conventuals (fra José Ramírez, fra José Carlos Cambra, fra José Espí i fra Luis Valenciano), tres frares llecs o bar-buts (fra Vicente Juan, fra José Martínez i fra Francisco Hernández), i dos cir-cunstancialment al convent de Montesa eixe dia: fra Tomás Grau, rector de Sue-ca i fra Alejandro Torres, rector de Vallada.

Poc després, el maig de 1748, Fernando VI, com a administrador perpetu de l'Orde, ordenà als frares supervivents a Montesa que es traslladaren a les cases del Temple de la ciutat de València:

6. El castell de Montesa a hores d'ara.

«teniendo presentes a un tiempo la urgente necesidad de acudir provisionalmente i sin tardanza al consuelo i reunión de aquella Comunidad [...] i continuar sin intervalo la fábrica de un nuevo convento de tal extensión i decencia, que manifieste el lustre i antigüedad de la Orden[...]

He resuelto que por aora i en el ínterin que tiene efecto la fábrica del nuevo convento de Montesa, la Comunidad que havía en el antiguo [...] se trasladen, asienten i habiten en el palacio i iglesia del Temple que tengo en la ciudad de Valencia i pertenece a Mi dignidad magistral».

Dotze anys després, el 31 de gener de 1761, Carlos III disposà la construcció d'un nou edifici per a convent, col·legi i església de l'Orde de Montesa a València. L'església es va poder inaugurar el quatre de novembre de 1770, en el dia de l'onomàstica del monarca.

La segona meitat del segle XVIII podríem caracteritzar-la com de «renaixement cultural» dels frares de Montesa i llur participació a la Universitat de València de la mà d'una figura clau: fra Vicent Blasco i García, montesià i rector de la Universitat que, ocasionalment, compartí aules i sabers amb altres germans d'hàbit que hi foren catedràtics a l'*Estudi General*: a banda d'ell mateix, fra Vicente Capera, fra José Matamoros, fra Esteban Querol, fra Joaquín Díez, fra José Mascarós, fra Francisco Estruch i fra Juan Francisco Liñana.

El decret d'exclaustració del 25 de juliol de 1835 va posar fi a la comunitat monàstica de l'Orde de Montesa, que residia a València des del terratrèmol. Els religiosos fins aleshores al convent es traslladaren a llocs diversos a fi de poder subsistir, alguns d'ells, a parròquies sota el patronat encara de l'Orde, on van anar desapareixent amb el transcurs del temps.

7. Sacre Convent de Montesa a València –Temple–

El darrer de tots va faltar a finals de segle: segons notícia recollida per Juan Antonio Balbás,

«hace muy poco tiempo, aun veíamos el cura de Cáliz, frey don Felipe Aragón [+1890] con su capa blanca y la cruz roja de San Jorge, siendo el último cura montesiano que existia en esta provincia».

En efecte, frey Felipe Aragón Agramunt, que havia rebut l'hàbit el 1831, va ser el darrer dels frares de Montesa, doncs poc abans haurien mort els seus germans d'hàbit fra Francisco Miralles, fra Salvador Bondía, rector de Silla, i fra José Mª Pons, rector d'Alcalà de Xivert, tots ells presents al llistat de montesians d'abril del 1884.

Com a conclusió d'aquestes notes i pel fet d'haver nascut a la localitat que acull les jornades, Sant Jordi, volem donar notícia d'un frare de Montesa sant-jordienc.

Es tracta de Francisco Esteller Vallés, que va nèixer el 25 de febrer de 1785, fill de Vicente Esteller i Bernarda Vallés, els avis paterns del qual foren Fernando Esteller i Josefa María Esteller, i els materns Fernando Esteller i Josefa María Esteller, tots de Sant Jordi.

Quan se li va redactar el seu expedient de proves per a ingressar en l'Orde, missió que va escometre l'estiu del 1807 fra Francisco Estruch, rector del col·legi de Sant Jordi i prior de Borriana, el candidat consta com a batxiller en filosofia per la Universitat de València.

Segons les declaracions dels testimonis interrogats a l'efecte, «la familia son labradores honrados y hacendados y de los fundadores de este pueblo, que antes se titulava el Mas dels Estellers». A més, havien exercit càrrecs municipals –alcalde, regidor, baile– i «el padre tiene el título de Hospedero receptor de la Santa Cruzada y parientes familiares del Santo Oficio».

Superats els tràmits corresponents,

«recibió el ábito e insignia de freile clérigo con prebenda conventual de esta Orden y caballería de Santa María de Montesa y San Jorge de Alfama, con las ceremonias prescritas en sus Dificiones, la mañana del día dies y seis de octubre de mil ochocientos siete, en la yglesia del Sacro Convento de dicha Orden de la ciudad de Valencia. Le dio el ábito el muy yllustre señor doctor frei don Raymundo García, prior del mismo, en cumplimiento del Real Despacho dado en San Yldefonso, a treinta de agosto de mil ochocientos siete [...]. Profesó en la misma iglesia y en manos del mismo señor prior la mañana del día veinte de noviembre de mil ochocientos ocho».

Una vegada a València, fra Francisco passaria uns anys al convent i degué estudiar. En 1815, proposat per l'Orde, es traslladà a la vila d'Ares del Maestrat com a rector de la parròquia. Anys a venir, el 1829, promocionà a la parròquia d'Alcalà de Xivert, on exercí de rector fins a la seua mort, esdevinguda el 16 de març de 1858.

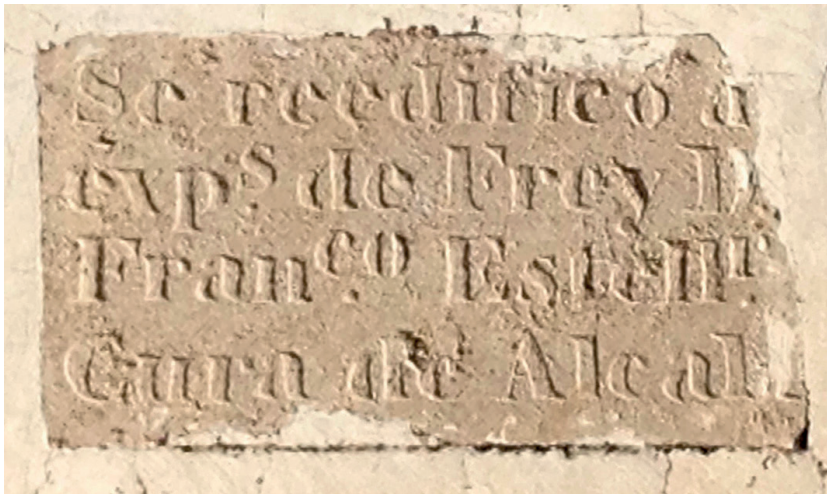
Va ser soterrat al cementeri de dita vila, en un nínxol, on es va obrar una làpida grisa amb la inscripció incisa següent: *A la memoria de frey don Francisco Esteller, pbr. [presbítero] de la Real y Militar Orden de Ntra. Sra. de Montesa y Cura párroco de esta Villa. Falleció en 16 de marzo de 1858. RIP. A los 73 años de edad.* Rematava el conjunt unes lletres alusives al llibre bíblic de Job, i l'escut del Sacre Convent de Montesa: quarterat, en 1r i 4rt les creus de l'Orde –flordelisada i plana de Sant Jordi, 2n i 3r un castell (o torre torrejada), i una campana, amb unes traves –al·lusives a l'orde de Calatrava–, al peu del escut.

En 1993, en vista d'un imminent enderroc a la part antiga del cementeri d'Alcalà, els cavallers de Montesa d'aleshores van possibilitar que les restes de fra Francisco i les d'un altre frare de l'Orde rector d'Alcalà, fra José Mª Pons Mollón, es traslladaren a un altre lloc i es recuperaren les làpides corresponents; es preveia aleshores per destí l'església parroquial del poble.

Finalment, a Sant Jordi del Maestrat estant, i quan acabàvem de parlar precissament de fra Francisco Esteller, vam descobrir, en companyia dels amics Fernando Andrés i Javier Hernández, just quan el sol permetia la llum adient, un altre testimoni de la vida d'aquell home: molt probablement, la seua casa al poble de Sant Jordi. Precissament a l'immoble xifrat ara amb el número 13 de la Plaça Major, al costat de l'Ajuntament, consta incisa en una pedra de color beix la inscripció següent:

«Se reedificó a exp[ensa]s de Frey D[on] Fran[cisco] Estell[e]r, Cura de Alcalá».

Sabent que el personatge fou rector d'Alcalà de 1829 a 1858, tenim doncs la cronologia precisa de la reforma d'aquell immoble, segurament residència del montesià al seu poble.

8. Placa commemorativa de la reedificació de la casa de fra Francisco Esteller, a Sant Jordi.

APÈNDIX

Cavallers i religiosos montesians nascuts al Maestrat

Cavallers (1579-1831)*Alcalà de Xivert*Ebrí de Cardona Alreus, Vicente (1682)¹*Benicarló*

Borràs i Brusca, José (1640)

Borràs Arnal Brusca, José Antonio (1712)

Càlig

Febrer Miralles, Francisco Antonio (1755)

la Jana

Julián Jovani, José de (1803)

Julián Jovani, Vicente de (1803)

Sant Mateu

Crespí de Valldaura, Cristóbal (1642)

Montserrat Ciurana, Andrés (1663)

Figuera Calatayud, Benito de la (1716)

Total 9**Religiosos (1579-1831)***Alcalà de Xivert*

Lloris Agramunt, José García (1611)

Balaguer Gombau, Juan (1615)

Mañes Vidal, Nicolás (1687)

Mañes Vidal, Francisco (1700)

Mañes Peñarroja, Juan (1713)

Pons Mollón, José María (1831)

Ares

Selma Roca, Juan (1670)

Falcó San Juan, José (1712)

Roca Selma, Mariano (1732)

Selma García, Raimundo (1771)

Atzeneta del Maestrat

Gilabert Falcó, Lorenzo (1627)

Moles Sans, Pedro (1635)

Benassal

Beltrán Navas, Ignacio (1650)

Bertran Climent, Clemente (1664)

Beltrán Garcés, Jaime (1665)

Miralles Forés, Carlos (1665)

Grau Ferrando, Vicente (1710)

Grau Ferrando, Tomás (1712)

Monfort Grau, Juan Bautista (1720)

Benicarló

Anglés Eroles, Jacinto (1625)

Febrer Porta, Miguel (1625)

Segarra Palau, Gaspar (1647)

Mañes Fabra, Cipriano (1710)

Fabra Lluís, Francisco Pascual (1732)

Blanc Sebastià, José (1773)

Gasion Febrer, Mariano (1785)

Soriano Fabra, Bartolomé (1785)

Càlig

Pastor Centelles, Francisco (1831)

Canet lo Roig

Roca Munyós, Bartolomé (1617)

Bayarri Esteller, José (1678)

Meseguer Vidal, Hilarión (1712)

Cervera del Maestrat

Marimón Salvador, Felipe (1579)

Marimón Salvador, Sebastián (1603)

Calaceyt Salvador, Miguel J. (1627)

Salvador Cardona, Gabriel (1639)

Salvador Cardona, Jaime (1643)

Marimón Sales, Felipe (1644)

les Coves de Vinromà

Tomàs Tosca, Vicente (1687)

Vaquer Ciurana, Agustín (1807)

la Jana

Prades Coloma, Agustín (1712)

1. Els anys entre parèntesi corresponen a la presa d'hàbit del personatge.

la Salzadella

Fraga Matamoros, Matías (1625)
 Cifre Moliner, Miguel Jaime (1664)
 Cifre Montull, Agustín (1720)

Sant Jordi

Esteller Esteller, Jaime (1615)
 Esteller Vallés, Francisco (1807)

Sant Mateu

Arano Oñate, Felipe de (1608)
 Ferreres Vilanova, Agustín de (1611)
 Miguel Pons, Rafael Antonio (1615)
 Grifolla Querol, Vicente (1662)
 Vilanova Vilanova, José (1679)
 Esbrí Bort, José Vicente (1722)
 Montañés Abat, Miguel (1732)
 Agramunt Agramunt, Felipe (1817)
 García Simó, Domingo (1831)

la Sénia

Meseguer Vidal, Andrés (1710)

Vilanova d'Alcolea

Vidal Vidal, Jaime (1648)

Vilar de Canes

Galcerán Gil, Juan (1611)

Vinaròs

Monfort Verge, Bernardo (1629)
 Cambra Bayarri, José (1679)
 Cruz Blanchadell, Antonio (1687)
 Cambra Selma, José Carlos (1732)
 Borrell Doménech, Pascual (1751)
 Forner Miralles, Cosme (1751)
 García Doménech, Juan Francisco (1801)

Vistabella del Maestrat

Çaera Calvo, Juan Jerónimo (1607)
 Rovira Coria, Juan (1620)
 Badal Escrig, Jerónimo (1627)
 Monferrer Prats, Romualdo (1678)
 Polo de Bernabé Safont, Ignacio (1825)

Xert

Ferrer Grinyó, Antonio (1625)
 Romeu Macip, Jaime (1636)
 Ferreres Masip, José de (1648)

**Religiosos montesians
 del Maestrat (1579-1831)**

Totals per pobles

Alcalà de Xivert	6
Ares del Maestrat	4
Atzeneta del Maestrat	2
Benassal	7
Benicarló	8
Càlig	1
Canet lo Roig	3
Cervera del Maestrat	6
les Coves de Vinromà	2
la Jana	1
la Salzadella	3
Sant Jordi	2
Sant Mateu	9
la Sénia	1
Vilanova d'Alcolea	1
Vilar de Canes:	1
Vinaròs	7
Vistabella del Maestrat	5
Xert	3
Total	72

Referències arxivístiques i bibliogràfiques

- Expedient de proves de Francisco Esteller, candidat a l'hàbit de Montesa: AHN [Archivo Histórico Nacional], OOMM [órdenes militares (sección de)], religiosos, Montesa, sign. 100bis.
- Libro-catálogo II de las personas de la Orden i Caballería de Santa María de Montesa i San Jorge de Alfama, i registro de sus hábitos i profesiones i de otras memorias en el Archivo General de la misma Orden. Desde 1673 a 1792* [1817]: AHN, OOMM, lib. 817-C, f. 61.
- AHN, OOMM, lib. 518-C, ff. 252-252v; 253-253v; 254v-255v.
- AHN, OOMM, lib. 1399-C, f. 8.
- ***
- ANDRÉS ROBRES, Fernando, «La economía de la Orden de Montesa cuando la incorporación: patrimonio, renta, gasto, balances (1592-1602)», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, n° 25 (1999), pp. 55-87.
- «La renta de las encomiendas de Montesa y el insaciable apetito de los Borbones (1707-1793; 'series' completas desde 1593)», en MARTÍNEZ MILLÁN, José; CAMARERO BULLÓN, Concepción; LUZZI TRAFICANTE, Marcelo (coords.) *La Corte de los Borbones: crisis del modelo cortesano*, Madrid, Polifemo, 2013, vol. I, pp. 167-205.
- ALBEROLA, Armando, «No hay resistencia contra el poder de los elementos enfurecidos: el terratrèmol de Montesa-Estubeny del 1748», en GUINOT, Enric, ANDRÉS, Fernando, CERDÀ, Josep, PARDO, Juan F. (eds.), *Santa María de Montesa. La orden militar del Reino de Valencia (ss. XIV-XIX)*, València, PUV, 2019.
- BALBÁS, Juan Antonio, *El Libro de la provincia de Castellón*, Castelló, Imprenta y Librería de J. Armengot, 1892.
- BORJA I ARÁNDIGA, frey Joan [religiós de Montesa (1588-1631)] *Breve resolución de todas las cosas generales y particulares de la Orden y Cavallería de Montesa (1624); manuscrito de frey Joan Borja, religioso montesiano*, edició i estudi preliminar de Fernando Andrés Robres i Josep Cerdà i Ballester, València, Institució Alfons el Magnànim, 2004.
- CERDÀ I BALLESTER, Josep, «Montesa frente a las órdenes de Castilla: una comparación sobre los requisitos para el acceso al hábito a la altura del siglo XVII», en AMELANG, James S.; ANDRÉS, Fernando; BENÍTEZ, Rafael; FRANCH, Ricardo y GALANTE, Mirian (eds.) *Palacios, plazas, patibulos. La sociedad española moderna entre el cambio y las resistencias*, València, Tirant lo Blanch, 2018, pp. 529-540.
- «Els clergues de l'Orde de Montesa durant el segle XVIII: catàleg i estudi (1700-1808)», en CALLADO ESTELA, Emilio (ed.), *La catedral ilustrada. Iglesia, sociedad y cultura en la Valencia del siglo XVIII*, vol. IV, València, Institució Alfons el Magnànim, 2017, pp. 163-200.
- «Els cavallers i religiosos de l'orde de Montesa en temps dels primers Borbó (1700-1759)», en FRANCH BENAVENT, Ricardo, ANDRÉS ROBRES, Fernando, BENÍTEZ SÁNCHEZ-BLANCO, Rafael (eds.) *Cambios y resistencias sociales en la Edad Moderna. Un análisis comparativo entre el centro y la periferia mediterránea de la Monarquía Hispánica*, Madrid, Sílex, 2014, pp. 313-326.
- *Los caballeros y religiosos de la Orden de Montesa en tiempo de los Austrias (1592-1700)*, Madrid, CSIC, 2014.
- CERDÀ I BALLESTER, Josep; NAVARRO FAJARDO, Juan Carlos, *El Castillo y Sacro Convento de la Orden de Montesa. Historia y arquitectura*, València, Universitat Politècnica de València, 2017.
- Diffiniciones de la sagrada Religión y Cavallería de Sancta María de Montesa y Sanct Jorge, filiación de la ínclita milicia de Calatrava. Hechas por los illustres frey don Álvaro de Luna y Mendoça, cavallero de la dicha Orden de Calatrava y el licenciado frey Francisco Rades de Andrada, capellán de Su Magestad y prior de la Coronada de la misma orden, visitadores generales: con asistencia del muy reverendo padre fray Hierónymo Valls, abbad de Valldigna de la Orden de Cistell. En el año de MDLXXIII*, València, Pedro Patricio [Mey], 1589.
- DOMÍNGUEZ, Javier et alii (coords.) *Iglesia y palacio del Temple. Síntesis de arte e historia*, València, Del Sénia al Segura, 2008.
- FAUS LOZANO, Jesús, *El Temple de Valencia*, València, Marí Montañana, 1981.
- GIJÓN GRANADOS, Juan de Ávila, *El reformismo de las Órdenes Militares en la Ilustración (1700-1809). Las Reales Encomiendas de la Casa de Borbón*, El Ejido, Círculo Rojo, 2011.
- LA PARRA, Santiago, «Los Borja y la Orden de Montesa: el uso familiar del ideal caballeresco», en GUINOT, Enric, ANDRÉS, Fernando, CERDÀ, Josep, PARDO, Juan F. (eds.), *Santa María de Montesa. La orden militar del Reino de Valencia (ss. XIV-XIX)*, València, PUV, 2019, pp. 359-375.

- LOHMANN VILLENA, Guillermo, *Los americanos en las órdenes nobiliarias (1529-1900)*, Madrid, CSIC-Instituto Gonzalo Fernández de Oviedo, 1947, 2 vols. (reedició, Madrid, CSIC, 1993).
- Orden Militar de Nuestra Señora de Montesa y San Jorge de Alfama en 23 de abril de 1884*, imprés, Biblioteca Serrano Morales (València), sign. 6837 (18).
- SÁNCHEZ DURÁ, Mª Dolores, «La orden militar de Montesa: Racionalización y privilegio en la España de los siglos XVIII y XIX», *Historia social*, n° 19 (1994), pp. 3-30.